

کتابشيعه

سال دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۰

دوفصلنامه تخصصی مؤسسه کتاب شناسی شیعه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد وآله الطاهرين وعلية السلام
على آفراننا المرئيين ههنا به دایه بر جنین لغافیه وانهلنا من عطفه المنه در الصافیة وبعید فانه
لازال یلیفنا من الرولة الملبیة الی حد صاحب الفضایة واما به عنوان صحیفه الکمال وویا جبهه
ابیدل جذوة الهنم والذکاء وندوة بعلم وبعلا، سیف بعلم المنتصر ولدنا الله عز بسید مرتضی
ایره الله علیه تبییداته ابدلیه وسدده بتهیه اته الحقیقه وانه لغفایته الکافه وایسعه
بالطافه لیه ما تقر بعینونا ویتجه به نفوسنا من بهد وصلاح وبقوت وبنیج وکریم
وطیب اعراق وشراف راست وحن صفات وهدیه جهته فیه اعزاز کل فضیله وشیعنی
لسیر امر است ابدلیه واذخره فقه استقی هرقة من منبع البیوة ورضع من شدر استاده وحق
فیابوه عده لجهلاء العالیز وصفوة الفضلاء الکاملین علم الامم وعلما الاسلام الفاضل
خبیب سید احمد هزالت ایات فضل باهتره وبار علی زافره فوئز لک شجر وهدل
ذک القروقه اذنت لادام البار هله فیه جمیع، بیود لک الکلم لهر مر ما یعتبر لذن من لک
الحسبیه ووصیته الیه وایتر علی ان یجعل القوی شفا کارون الدمار والروع نخبة وسمیر
دون الله وایستاروان لایف نامن الرعانة فیه الکلمات واوقات لهنوت وایسلام علی
وعلی جمیع خیرنا المؤمنین الملتفیز الیه والمتر ودرین لیره درجه هته وبرکاته عزه
اله حق محمد کاظم لعل جبهه فیه الرابع وایشرین من رضوان البدرک ۱۳۹۰

دوره نامه صاحب عمروه

تعلیقات علی الذریعة الی تصانیف الشیعة
فقیه الاسلام حاج شیخ محمد رضا معزی
در فوئلی شرح حال حاج شیخ مهدی
نخعی مسجدشاهی ویدرش حاج شیخ
محمد علی شیخ عبد الجواد سیدی جبل
خاندان مفتی الشیعة زندکی نامه
عاملی خاندان حضرت امام خمینی شرح حال
خود گفته آیت الله محمد تقی آملی
خود نوشت خود نوشت ابو طالب قاتنی
سر گذشت السید محسن الامین بخطه
وثیقة ذریة السید محمد حسین بن محمد
اجازات علامه محمد حسین بن محمد
اساعیل اردکانی اجازه میرزای شیرازی
وافاضل شریانی به آقا سید محمد باقر
وقزوینی دو جستان درباره کتاب الانفین
دونکته درباره موسوعة مکیة المکرمه
والمدینة المنورة مجرد اشارة الی الذکور
محمد عبادة نقدی بر چاپ ده جلدی
أعیان الشیعة مدخلی بر وازفنامه
عاشورایی گزارش مراسم تکریم
علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی

آیة الله سید محمد کاظم یزدی، در کلام
آیة الله شیری زنجانی گزارش از قضایای
مشروطیت در نجف و موضع سید
مشروطه و سید و گزارش از روزهای آخر
عسرا و بزرگی از مشروطه اجاره و نامه های سید
گزارشی از زندگی آیة الله سید محمد صادق امام رضوی
به ادبیات سید محمد صادق امام رضوی
بزرگی از زندگی آیة الله سید محمد کاظم
یزدی گزیده اجازات، نامه ها و تقریرهای
سید گزیده اسناد نامه های راجع به سید و
عمروه شاگردان سید در آذربایجان حاشیه
المکاسب آیة الله طباطبائی یزدی اوراق
من رحله لجهاد سید و وضع حوزه نجف
نگاهی به عمروه حواشی سید یزدی بر
رسالة سید علی موسوی قزوینی ابراهیم
بن ابی حفصة تفسیر علی بن ابراهیم
القاسی جوبل بن احمد فارابی و کتاب
مفاخر الکوفة و البصرة وی رجال
السنة فی طبقات اعلام الشیعة
روشن شناسی طبقات اعلام
الشیعة شیخ آقا بزرگ تهرانی

حاشیه المکاسب آیة الله طباطبائی یزدی

کتاب المکاسب نوشته شیخ مرتضیٰ انصاری رحمته الله پس از نشر، مورد توجه علماء و فقهای عصر خویش تاکنون قرار گرفته، و از بدو ورود به محافل علمی جزو متون درسی حوزه های علمیه شد و اعلام نامدار بر آن حواشی و شروح متعددی نگاشته اند.

یکی از این حواشی، حاشیه المکاسب آیة الله حاج سید محمد کاظم طباطبائی یزدی (قدس سره) صاحب کتاب فقهی ارزشمند العروة الوثقی است. این اثر از حواشی مهم بر کتاب المکاسب به شمار می رود، و به «حاشیه السید» شهرت دارد. بسیاری از حواشی و شروح مکاسب از این حاشیه بهره برده اند.

از نگاه نقیصه... این حاشیه مانند سایر آثار صاحب عروه مورد توجه فقها بوده، و بسیاری از فقها این حاشیه و صاحب آن را ستوده اند. از جمله حضرت آیة الله حاج سید موسی شبیری زنجانی (دام ظلّه) می فرماید:

مجموعاً بهترین و جامع ترین حواشی، حاشیه مرحوم سید محمد کاظم طباطبائی یزدی است؛ زیرا در عمده مباحث، حاشیه دارد و از نظر تتبع، بلا اشکال مقدم است. و از نظر تحقیق هم جزء کتابهای تحقیقی است. این حاشیه جنبه های فقهائی قوی داشته، روایات و اقوال را درست نقل می کند، و بر کلمات قوم تسلط کافی دارد.

نیز ایشان این اثر را یکی از کتابهای لازم برای بحث خارج دانسته است.

آیة الله حاج شیخ محمد تقی آملی رحمته الله درباره این اثر می گوید:

يشهد بکثرة تدبره، وسعة تحقیقه وتدقیقه، ما أبرزه فی تعلیقه علی متاجر أستاذ الفقهاء الشیخ الأكبر الأنصاری.

هدف از نگارش... ایشان در آغاز حاشیه هدف از نگارش را چنین می نگارد:

إنی عندما كنت منشغلاً بالبحث والنظر فی المکاسب، ربما ینقدح فی

نگارنده

در این

گفتار، حاشیه

سید محمد کاظم

یزدی بر مکاسب

شیخ مرتضیٰ انصاری را

می شناساند. پس از بیان

دیدگاه آیة الله سید موسی

شبیری زنجانی و آیة الله

شیخ محمد تقی آملی درباره آن،

هدف از نگارش، و نسخه شناسی

آن به ویژگیهای کتاب می پردازد،

مانند: افزودن بر نکات شیخ انصاری؛

توضیح در باب سند و دلالت احادیث،

تعیین استنادهای انصاری، و سپس منابع

این حاشیه را می شناساند، و تأثیر این حاشیه

بر کتابهای فقهی پس از آن را بررسی می کند.

حاشیه مکاسب (یزدی)، کتاب: انصاری،

مرتضی! مکاسب (کتاب)؛ فقه شیعه، قرن چهاردهم.

ذهنی اشکال، او توضیح حال، او دفع ایراد، او بیان مراد، فأحببت إيراد علي طرز التعليق عليه، ليكون لي تذكرة ولغیری تبصرة؟

در ابتدای بخش اختیارات هدف از نگارش این حاشیه را برای انتفاع طلاب علم می داند، و می نویسد: «أرجو أن ينفع به الطلاب».

از این اثر نوزده نسخه خطی وجود دارد.

این حاشیه در زمان مؤلف دو بار چاپ سنگی شده است. چاپ اول به خط علی بن حبیب اصفهانی، وی کتابت جزء دوم را در دوم ماه صفر سال ۱۳۱۷ هـ به پایان برده است. این نسخه چاپ رایج این کتاب است.

چاپ دوم به خط زین العابدین ملقب به ملك الخطاطین در سال ۱۳۲۴، و روی جلد آن قید شده است که این حاشیه را جمعی از فضلا از روی نسخه اصل به خط محشی (دام ظلّه العالی) تصحیح کرده اند.

چاپ حروفی آن با تحقیق شیخ عباس آل سیبغ القطیفی در سه جلد از سوی مؤسسه طيبة لإحياء التراث انتشار یافته است.

صاحب عروه در این حاشیه بیشتر به تفسیر و توضیح کلام و آراء و نظریات شیخ اعظم انصاری پرداخته و جملات مبهم را بیان کرده است. نگاه وی به مسائل، از آنچه شیخ انصاری نگاشته است فراتر و عمیق تر است و بر غنای مطالب شیخ افزوده است. و گاه برای یک مسأله چند فرع دیگر می افزاید. وی چنین مواردی را ذیل عنوان: «بقی شیء» یا «بقی أمور» می آورد.

و گاه دیده می شود که ذیل عنوان: «والتحقیق» به عمق مسأله رسیده و فتوا و نظر خویش را بیان می کند.

این حاشیه چند ویژگی مهم دارد که در بسیاری از حواشی دیده نمی شود، از جمله:

۱. شیخ اعظم پس از چندین صفحه أخذ و رد و بحث و مناقشة آیات و روایات وارده و اقوال و أدله در پایان می گوید: «تأمل». این «تأمل» دارای نکته های بسیاری است. آنچه تیغ و تسلط یک استاد مدرس یا حاشیه نویس را نشان می دهد کشف نکته های این تأملات است. گاه برای یک «تأمل» چندین نظریه گفته می شود و یا نکته های آن هنوز که هنوز است پنهان مانده است.

صاحب عروه به تأملات شیخ انصاری بسیار اهتمام می ورزد، و کمتر دیده می شود که تأملات شیخ را توضیح و تفسیر نکرده باشد. به توضیح: «فافهم» نیز پرداخته و حق اشگر شیخ اعظم در فتوای یک مسأله توقف کرده باشد و بگوید: «قیه نظره». صاحب عروه وجه توقف و نظر را هم بیان می کند. رك: جلد اول، ص ۵۰، ۵۲، ۴۹، ص ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱

۳. همان طور که حضرت آیه الله شبیری بیان فرموده است ایشان «برکلمات قوم تسلط کافی دارد» بنابراین اگر شیخ انصاری به قولی اشاره کند به عبارت هائی همچون «ورده» و «أجیب» و «حکى» و «فيه خلاف» «على المشهور» و عبارت هائی از این قبیل، صاحب عروه به تعیین این اقوال می پردازد. گاهی به تعیین قائل اکتفا نمی کند و متن گوینده را از کتاب صاحب قول و یا منابع دیگر آورده است. ر: جلد اول: ص ۴۲، ۱۰۵، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۵۶، ۲۲۱، ۲۲۷، ۳۰۵، ۴۱۶، ۴۳۵. جلد دوم: ص ۱۸، ۲۷، ۱۴۷، ۱۶۰، ۲۲۵، ۲۹۴، ۳۵۷، ۴۶۷. جلد سوم: ص ۱۲، ۱۳۴، ۱۴۴، ۱۵۹، ۲۶۶، ۲۷۰، ۳۱۶.

۴. صاحب عروه کلمات عربی مبهم و غریب را که در متن کتاب آمده توضیح و بیان کرده است؛ که این مطلب در دیگر حواشی کمتر دیده می شود. ر: جلد اول: ص ۸۶، ۷۷، ۹۶، ۱۱۶، ۱۱۹، ۳۲۸، ۳۷۱. جلد دوم: ص ۱۲۸. جلد سوم: ص ۲۰۸، ۵۱۴.

منابع حاشیه
از آنجا که صاحب عروه به نقل اقوال و آراء اهتمام زیادی می ورزد، در تدوین این حاشیه از منابع و مصادر مختلفی استفاده می کند که به عمده منابع این حاشیه که به طور مستقیم - نه به طور حکایت یا نقل از منابع دیگر از آنها استفاده شده اشاره می کنیم.

۱. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، اثر فقیه کبیر شیخ محمد حسن نجفی (م ۱۲۶۴ هـ). صاحب عروه از این کتاب بیش از دیگر منابع استفاده می کند.

۲. مستند الشیعة فی أحكام الشریعة، اثر علامه فقیه مولی احمد بن محمد مهدی نراقی (م ۱۲۴۵ هـ). از آنجا که در کتاب جواهر الکلام و مستند الشیعة نقل اقوال و اختلاف آرای فقهای تفصیلاً بحث شده است، صاحب عروه بر این دو کتاب بسیار اعتماد می کند.

۳. المحقائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة، تألیف فقیه

محدث شیخ یوسف بن احمد درازی بحرانی (م ۱۱۸۶ هـ). ایشان به اقوال محدث بحرانی اهتمام دارد و در نقل اخبار نیز به ایشان اعتماد می کند.

۴. مجمع الفائدة والبرهان فی شرح ارشاد الأذهان، اثر فقیه محقق مولی احمد بن محمد اردبیلی شهیر به مقدس اردبیلی (م ۹۹۳ هـ). اگر در حاشیه گفته شود: «شرح الإرشاد» منظور همین حاشیه است.

۵. مسالک الافهام فی شرح شرائع الإسلام، تألیف شهید ثانی زین الدین بن علی جبعی عاملی (شهید به سال ۹۶۵ هـ).

۶. جامع المقاصد فی شرح القواعد، اثر محقق ثانی شیخ علی بن حسن کرکی عاملی (م ۹۴۰ هـ).

۷. شرائع الإسلام فی مسائل الحلال والحرام، اثر محقق حلی شیخ نجم الدین جعفر بن حسن هذلی حلی (م ۶۷۶ هـ).

أما در مباحث اصولی، صاحب عروه از دو کتاب اصولی مهم ذیل استفاده می کند:

۱. هذایة المسترشدين فی شرح معالم الدین، اثر شیخ محمد تقی رازی نجفی اصفهانی.

۲. الفصول الغرورية فی الأصول الفقهية، اثر شیخ محمد حسین رازی نجفی اصفهانی.

در تفسیر کلمات مبهم و غریب عربی از کتابهای لغوی ذیل بهره می برد:

۱. القاموس المحيط، اثر محمد بن یعقوب فیروزآبادی.

۲. مجمع البحرین، اثر علامه شیخ فخرالدین طریحی نجفی.

حواشی و آثار ناظر
همانطور که پیش تر گفته شد، این حاشیه پس از نشر مورد توجه و استفاده فقها قرار گرفته است، و بسیاری از شروح و حواشی مکاسب از این حاشیه بهره برده اند.

برخی از شروح مهم که به نقل یا مناقشه نظریات و آرای صاحب عروه پرداخته اند، و این حاشیه را از منابع اولیه خود قرار داده اند به قرار زیر است:

۱. منیة الطالب فی شرح المکاسب، این کتاب تقریرات دروس فقیه محقق میرزا محمد حسین نائینی است. ایشان از حاشیه سید صاحب عروه بسیار نقل می کنند و به عبارت: «ما أفاده السيد فی حاشيته» و مانند این عبارت، به نقل و نقد آرای سید می پردازد. رک: جلد اول: ص ۵۵، ۶۲، ۱۰۲، ۱۰۷، ۱۱۳، ۱۴۵، ۱۴۸، ۱۵۲، ۱۶۰، ۱۷۶، ۲۰۱، ۲۰۷، ۲۶۰، ۲۹۰. جلد دوم: ص ۱۴، ۲۲، ۳۶، ۵۲، ۵۷، ۵۸، ۹۳، ۷۱، ۱۸۸، ۲۰۰، ۲۰۸. جلد سوم: ص ۱۴۶.

۲. حاشیه کتاب المکاسب، اثر فقیه محقق آیه الله حاج شیخ محمد حسین اصفهانی غروی. ایشان در این حاشیه به نظریات سه تن از از فقهای نامدار یعنی آخوند خراسانی، میرزا محمد تقی شیرازی و سید محمد کاظم طباطبائی یزدی صاحب عروه بسیار توجه کرده است. هرگاه به نظریه صاحب عروه می رسد از ایشان به «بعض أجلة المحشّین» تعبیر می کند. رک: جلد اول: ۱۲، ۵۷، ۶۸، ۸۲، ۱۱۸، ۱۲۵، ۱۳۱، ۱۵۸، ۲۱۱، ۲۲۶، ۲۳۱، ۳۶۸. جلد دوم: ۸۵، ۱۳۰، ۱۴۴، ۱۵۸، ۱۹۳، ۱۹۵، ۲۰۰، ۲۴۸، ۲۹۹، ۳۲۰، ۳۴۷. جلد چهارم: ۷۱، ۸۸، ۹۷، ۱۰۵، ۱۸۶، ۲۲۵، ۲۴۳، ۳۰۷، ۳۴۸، ۳۳۶. جلد پنجم: ۵۹، ۶۲، ۷۳، ۱۲۰، ۲۷۱، ۲۷۴، ۴۰۱.

۳. در آثار امام خمینی رحمته الله علیه نیز اهتمام ویژه به حاشیه المکاسب طباطبائی یزدی به چشم می خورد. ایشان در المکاسب المحرّمة و کتاب البیع به آراء و نظریات صاحب عروه پرداخته، و گاهی نیز فصلی را به نظریه سید یزدی اختصاص می دهد. رک: المکاسب المحرّمة، ج ۲، ص ۱۷۲، ۲۴۵، ۲۷۳.

کتاب البیع، ج ۱، ص ۴۶، ۴۷، ۴۶۰، ۴۵۸، ۴۶۳، ۴۷۷، ۵۱۰، ۵۳۱، ۵۳۵، ۶۶۴.

کتاب البیع، ج ۲، ۱۴۹، ۱۵۲، ۱۸۶، ۲۵۱، ۲۶۸، ۴۴۰، ۴۸۹، ۵۱۷، ۵۶۰.

حاشیه سید محمد کاظم طباطبائی یزدی

کتاب البیع، ج ۴، ص ۳۳۹، ۵۰۰، ۶۲۶.

کتاب البیع، ج ۵، ص ۳۷، ۱۷۸، ۱۸۸، ۳۹۱، ۴۳۴، و ما بعد، ۴۸۶.

۴. مصباح الفقاهة، تقریرات دروس آیه الله سید ابوالقاسم موسوی خویی است. ایشان در دروس خارج خود به نظریات و آرای دو حاشیه نویس بزرگ مکاسب یعنی: میرزا علی ایروانی و استادش سید محمد کاظم طباطبائی یزدی بسیار پرداخته است، و از صاحب عروه با عباراتی همچون «قال السيد فی حاشيته» و «كما فی حاشية السيد» و «حاشية العلامة الطباطبائي» تعبیر می کند. رک: جلد اول: ۲۵۲، ۳۷۰، ۳۳۷، ۳۶۵، ۳۷۲. جلد دوم: ۱۳، ۶۸، ۱۹۸، ۲۲۳، ۲۲۷، ۳۳۴. جلد سوم: ۱۹۱، ۲۳۶، ۵۷۸.

انوشیت

۱. جرعه ای از دریا، ج ۱، ص ۱۴۴.
۲. جرعه ای از دریا، ج ۲ (در دست تدوین).
۳. السید محمد کاظم الطباطبائی الیزدی، ص ۱۵۲.
۴. حاشیه المکاسب، ج ۱، ص ۳۴.
۵. حاشیه المکاسب، ج ۲، ص ۳۹۵.
۶. محقق ارجمند آقای علی اکبر زمانی نژاد به معرفی این نسخه ها پرداخته است و لذا از تکرار آن پرهیز کردیم.

